

ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВЧИТЕЛІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Грицук Оксана Вікторівна,
кандидат психологічних наук

Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

Постановка проблеми. У психології проблема взаємозв'язку діяльності та особистості, професії та свідомості набула актуальності. Професійна деформація виявляється, в першу чергу, в професійному середовищі "людина-людина" [1]. Робота з людьми потребує особливої відповідальності та емоційних навантажень, тому професія педагога містить у собі ймовірність виникнення емоційного вигорання.

Емоційне вигорання як професійний феномен є послідовністю безлічі кроків, що призводять вчителя до посилення симптомів емоційного виснаження, зміцнення негативних установок по відношенню до інших людей, перш за все – до учнів. Прагнучи економити власні життєві ресурси, вчитель дистанціюється від інших учасників навчального процесу, що згубним чином позначається на його ефективності [3]. На цій основі може виникнути і зафіксуватись негативна установка по відношенню до власних професійних досягнень, або їхня редукція.

Аналіз досліджень і публікацій. Синдром емоційного вигорання входить до Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10). У класифікаційній рубриці «Проблеми, пов'язані з труднощами подолання життєвих ускладнень, труднощами управління власним життям» цей синдром знаходиться під номером Z 73.0.

Існуючі підходи до вивчення синдрому емоційного вигорання не дозволяють отримати єдину систему психологічних детермінант даного явища. Чинники, що викликають емоційне вигорання, можна згрупувати у два великі блоки: 1) особливості професійної діяльності та 2) індивідуальні характеристики професіоналів. Т.В. Зайчикова, Л.М. Карамушка, С.Д. Максименко в окрему групу виділяють соціально-економічні і соціально-психологічні чинники, до яких належать: соціально-економічна ситуація у країні, статус системи освіти, наявність соціально-економічної підтримки [2].

Метою даної статті є дослідження динамічних особливостей емоційного вигорання вчителів протягом навчального року в процесі професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. На початковому етапі дослідження виявлялися основні характеристики процесу емоційного вигорання вчителів, що відбувається у масштабах одного навчального року. Визначався ступінь сформованості трьох основних фаз емоційного вигорання за В.В. Бойко – «Напруги», «Резистенції» та «Виснаження» у вчителів з різним стажем, у чоловіків і жінок. Опитувальник В.В. Бойко має задовільні показники ретестової надійності [1], що дозволило використати його на одній і тій самій вибірці випробовуваних тричі: на початку, в середині і наприкінці навчального року. Три групи показників, що відображали динаміку процесу вигорання, були використані для угруповання випробовуваних на «вигорілих», «частково вигорілих» і «стабільних». Причальність випробовуваних до однієї з цих груп виступила надалі як незалежна змінна для оцінки особистісних, ситуативних і інтерактивних чинників емоційного вигорання вчителів.

Підсумковий (сумарний за трьома фазами) показник емоційного вигорання знайшов виразну тенденцію до зростання від початку до кінця навчального року. Так, якщо на початку навчального року для всієї вибірки випробовуваних він був рівний, в середньому, 109,61 бали при стандартному відхиленні (σ) у 46,59 бали, то до середини року він вже досяг величини у 118,03±54,88 бали. На кінець навчального року підсумковий показник став ще більшим – 120,68±51,53 бали. Відмінності між результатами I і II діагностування значущі за критерієм Т Вілкоксона на рівні $p < 0,0001$ ($T = 1365,5$; $Z = 3,99$), між результатами I і III діагностування – на рівні $p < 0,001$ ($T = 1521,0$; $Z = 3,45$), між результатами II і III діагностування – на рівні $p < 0,05$ ($T = 1816,5$; $Z = 2,15$). Згідно з отриманими показниками, симптоми емоційного вигорання посилювалися впродовж всього навчального року, причому декілька вищими темпами – у першій його частині.

Таблиця 1

Динаміка фаз емоційного вигорання вчителів протягом навчального року (середні та стандартні відхилення, бали)

Фази емоційного вигорання	Етапи діагностування			T; Z; p		
	I	II	III	I / II	I / III	II / III
Напруга	31,00±18,78	32,29±20,92	35,20±22,07	1741,5; 2,28; 0,05	1510,0; 3,24; 0,001	1559,5; 3,19; 0,005
Резистенція	48,16±18,07	51,88±19,61	52,18±18,78	1318,5; 3,81; 0,0005	1569,0; 3,03; 0,005	1871,5; 1,36; -
Виснаження	30,64±17,00	33,81±20,56	33,94±19,14	1369,5; 3,62; 0,0005	1750,0; 2,66; 0,01	17,86; 1,22; -

Таблиця 1 відображає динаміку формування фаз емоційного вигорання вчителів протягом навчального року. Простежується виразне і, у більшості випадків, статистично значуще зростання показників у бік посилення симптомів вигорання. Середньогрупові показники не дають можливості одержати детальну картину процесу. Так, всі показники напруги і виснаження, отримані на трьох етапах діагностування, свідчать про те, що ці фази вигорання не сформувалися. Проте великі величини стандартних відхилень говорять про те, що між випробовуваними спостерігаються істотні індивідуальні відмінності, що можуть бути обумовлені безліччю різних чинників. Фаза резистенції, хоча і виявляє помітне зростання (особливо протягом першої половини навчального року), знаходиться у більшості вчителів у стадії формування з початку навчального року.

Готовність чинити опір наростаючому стресу, прагнення до психологічного комфорту шляхом дозування і обмеження інтенсивності емоційних реакцій для багатьох вчителів є корисною навичкою, що виробляється поступово і є важливим засобом співволодіння з труднощами педагогічної професії. Проте, ця навичка за певних умов може стати фактором обмеження емоційної віддачі у взаємодії з учнями і колегами.

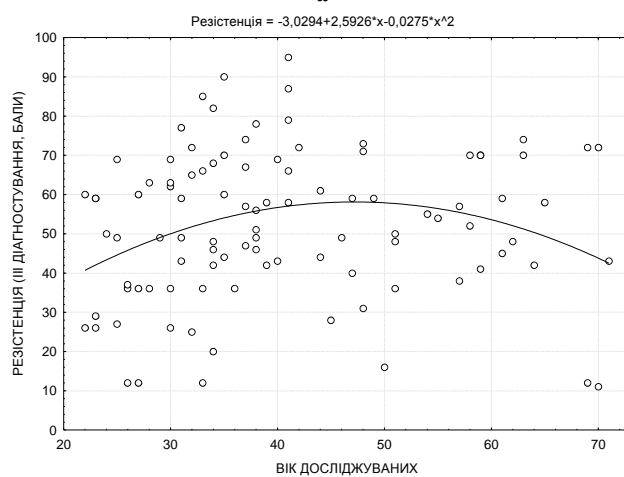
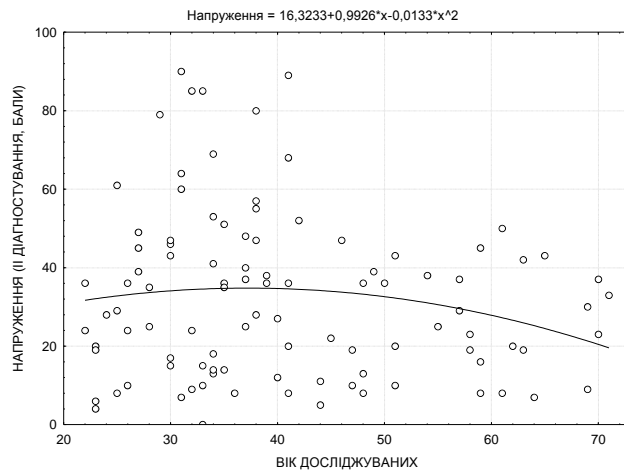
Аналіз загальних показників вигорання вчителів дозволяє виявити лише приблизну картину формування синдрому і не дає можливості судити про реальні внески у даний процес окремих факторів (індивідуальних, особистісних,

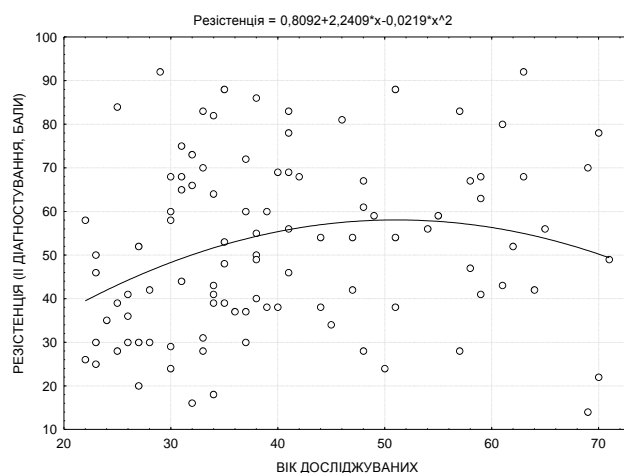
організаційних, інтерактивних і т.п.), тому результати тестування за допомогою методики В.В. Бойко були оброблені з урахуванням віку, стажу і статі випробовуваних. При цьому акцент ставився не стільки на взаємозв'язок віку з результатами вигорання, скільки з його формуванням в процесі реальної педагогічної діяльності.

Згідно з отриманими даними, не вдалося одержати жодного значущого коефіцієнта лінійної кореляції (тху Пірсона) віку (у роках), з одного боку, і показників емоційного вигорання (напруги, резистенції та виснаження, сумарного показника) – з іншого. Беручи до уваги той факт, що цей зв'язок може мати нелінійний характер, були обчислені поліноміальні рівняння, що відображають відповідні взаємозв'язки. Припущення про криволінійність (у вигляді переверненої букви U) взаємозв'язку віку з показниками вигорання на різних етапах діагностики підтвердилося, як мінімум, для чотирьох випадків. На рисунку 1 (а – г) представлені відповідні криві й поліноміальні рівняння, що є їхнім математичним виразом.

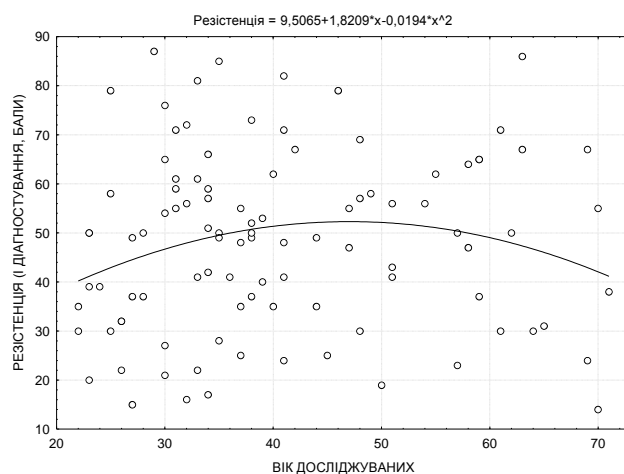
Показники резистенції, одержані на першому, другому та третьому етапах діагностування, а також показник напруги, зареєстрований при другому діагностуванні, є більш вираженими у випробовуваних середньої вікової групи (40-50 років). Молоді вчителі, а також учителі пенсійного віку, які продовжують працювати, відрізняються нижчими показниками резистенції. Середній вік для представників педагогічної професії є своєрідним «сензитивним» періодом для формування звички економити на емоціях у міжособистісних контактах. Саме в ці роки найбільш велика вірогідність невинуватого розширення сфери економії емоцій, редукації професійних досягнень і емоційно-етичної дезорієнтації.

В залежності від величини стажу всі випробовувані були розділені на три групи: 1) групу з великим стажем (25 років і більш); 2) групу з середнім стажем (від 5 до 25 років) і 3) групу з малим стажем (менше 5 років). В першій групі опинилося 35 вчителів, у другій групі – 45, у третій групі – 20. Показники ступеня сформованості фаз емоційного вигорання при першому, другому і третьому діагностуванні представлені в таблиці 1 і відображені на малюнках 1(а) – 1(в). Ці дані свідчать про те, що незалежно від величини стажу найбільш вираженою (сформованою) у всіх випробовуваних є фаза резистенції. У переважній більшості вчителів вона знаходиться у стадії формування, а у невеликій кількості педагогів – ще навіть до початку чергового навчального року.

В

Г

Рис.1. Взаємозв'язок між віком та показниками емоційного вигорання вчителів

Отже, можна говорити про особливий напрям, в якому може відбуватися специфічна деформація особистості людини, зайнятої педагогічною працею. Вчителі вимушені обмежувати емоційну віддачу; вони ризикують більшою мірою, ніж представники інших професій, у своїх міжособистісних контактах підпасти під вплив настрою та власних суб'єктивних переваг. Через пересиченість контактами сфера економії емоцій у них може розповсюдитися навіть на близьких людей. Вони ризикують піти шляхом скорочення (редукції) обов'язків, що вимагають особливих емоційних витрат. Що стосується фаз напруги і виснаження, то вони опинилися у випробовуваних менш вираженими. Проте значні стандартні відхилення свідчать про індивідуальну різноманітність показників.

Таблиця 2

Результати першого, другого і третього етапів діагностування ступеня сформованості трьох фаз емоційного вигорання у вчителів з різним стажем (середні ± стандартні відхилення, у балах)

Групи досліджуван-них	Фази емоційного вигорання								
	Напруження			Резистенція			Виснаження		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Малий (до 5 р.)	26,90±16,08	28,65±18,89	31,70±18,39	43,05±18,14	43,65±19,21	42,90±15,91	24,05±10,41	27,50±14,73	28,05±17,95
Серед-ній (5-25 р.)	35,40±21,32	37,04±24,10	39,62±25,39	49,38±17,70	53,02±18,97	56,84±19,20	32,49±20,24	36,27±24,64	36,11±22,42
Вели-кий (понад 25 р.)	27,69±16,06	28,26±16,79	31,51±19,06	49,51±18,76	55,11±20,17	51,49±18,39	32,03±15,10	34,26±17,47	34,51±14,83

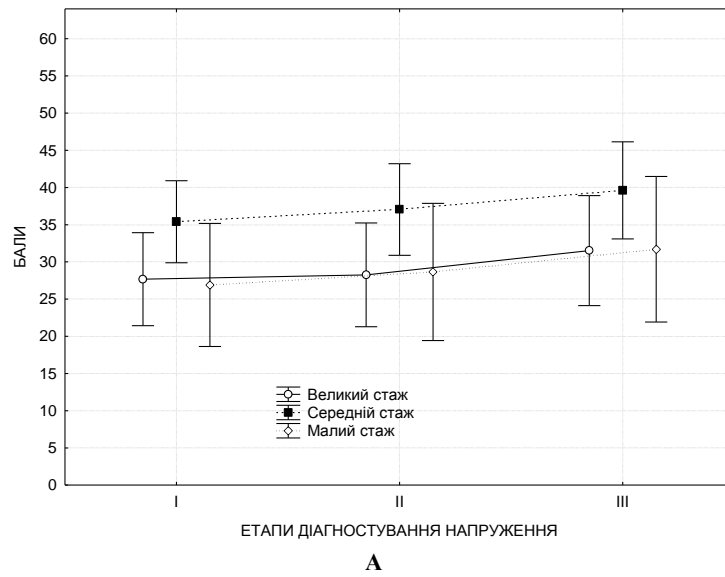
Примітка: I – перше діагностування, II – друге діагностування, III – третє діагностування.

Майже за всіма показниками для представників всіх трьох груп випробовуваних знайдена зростаюча протягом навчального року динаміка Табл. 2). Так, напруга збільшувалася у всіх групах, але особливо – у групі з середнім стажем. Необхідно відзначити, що випробовувані цієї групи, у порівнянні з вчителями з малим і великим стажем, були найбільш напружені з самого початку навчального року. Єдиний показник, що не збільшувався, – це резистенція у молодих вчителів. Цей факт можна пояснити великим запасом міцності психічних регуляторів емоційної поведінки у молодості.

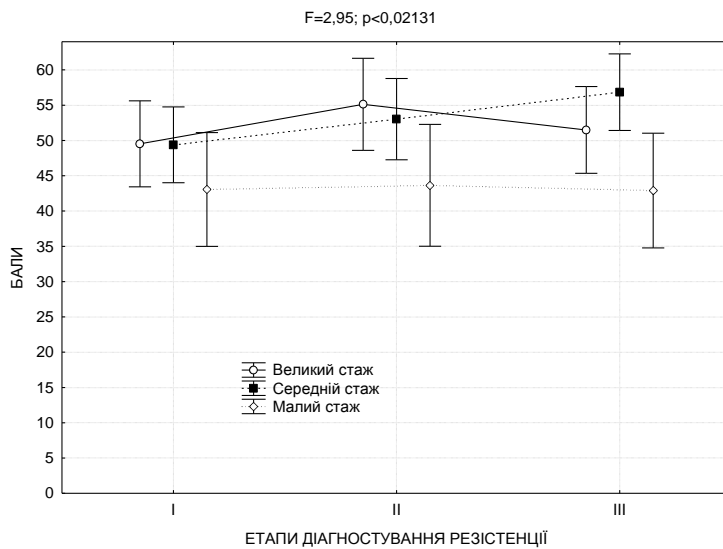
Випробовувані з малим стажем виявилися найменш підверженими емоційному вигоранню. Впродовж всього навчального року вони були менш напружені, ніж вчителі з середнім стажем. Тільки у молодих вчителів не посилювалася резистенція. Вони помітно перевершували своїх старших колег у протистоянні виснаженню.

Між представниками груп випробовуваних знайдений ряд значущих відмінностей. Між вчителями з великим і

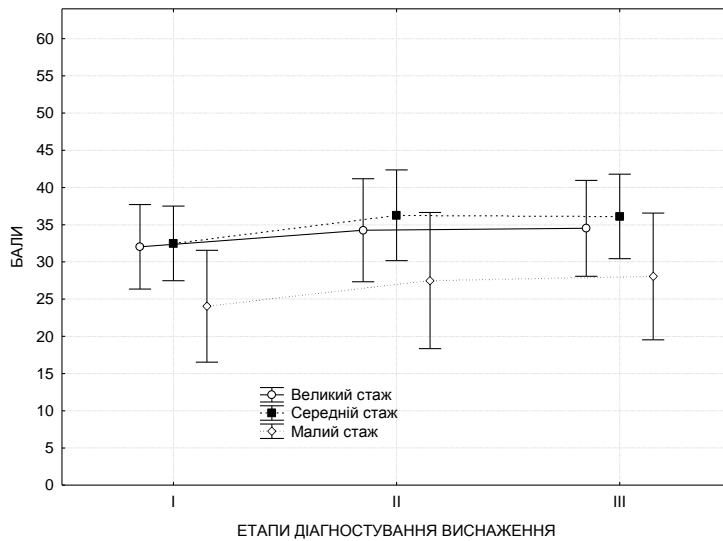
малим стажем відмінності значущі за результатами другого діагностування резистентії за кількістю інверсій Манна-Уїтні на рівні достовірності $p < 0,05$ ($U = 227,5$). Між цими групами випробовуваних відмінності також значущі при першому і третьому діагностуванні виснаження (відповідно $U = 233,0$; $p < 0,05$ і $U = 239,0$; $p < 0,05$). Відмінності дуже близькі до значущих на третьому етапі діагностування резистентії і на другому етапі – виснаження.

А

Б

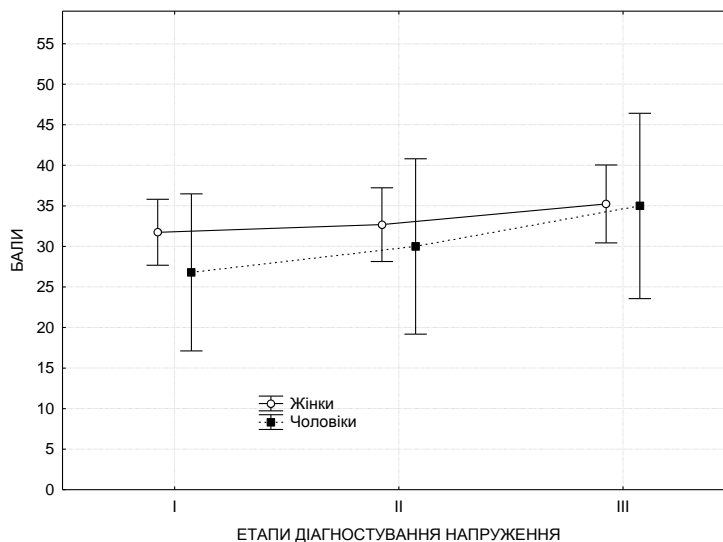
в

Рис. 2. Динаміка показників емоційного вигорання (а – напруги, б – резистентії, в – виснаження) у вчителів з великим, середнім та малим стажем протягом навчального року

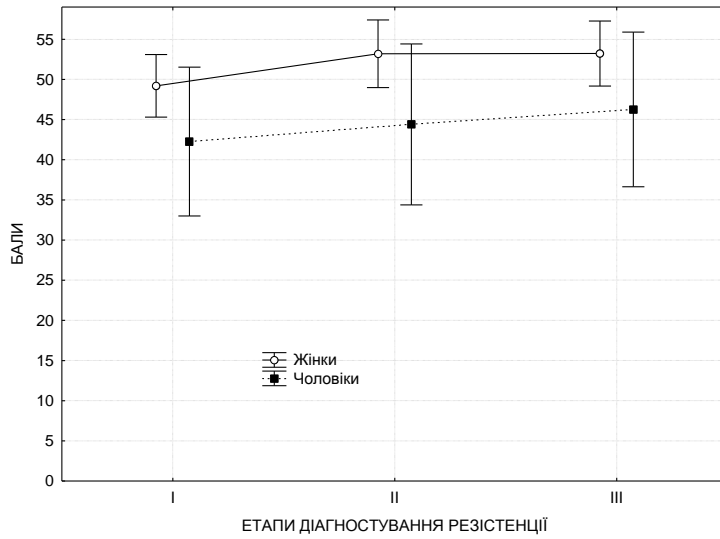
Вчителі з малим стажем у меншій мірі піддалися емоційному вигоранню за параметром «резистентія» у порівнянні з вчителями з середнім стажем. Знайдені статистично значущі відмінності на другому і третьому етапах діагностування резистентії (відповідно $U = 312,0; p < 0,05$ і $U = 262,5; p < 0,01$).

Дисперсійний однофакторний аналіз за алгоритмом ANOVA дозволив виявити факт достовірності відмінностей між групами випробовуваних з урахуванням етапів діагностування за параметром «резистентія» ($F = 2,95; p < 0,05$).

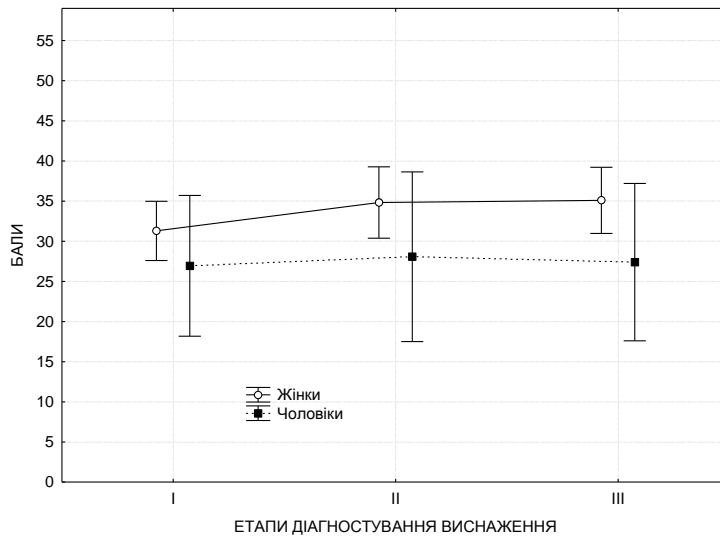
Таким чином, молоді вчителі виявилися найменш підверженими до емоційного вигорання за всіма трьома параметрами його оцінки. Так, на початку навчального року 80% молодих вчителів вільні від напруги, 40% - не повідомляють про ознаки резистентії і 95% - не виявляють симптомів виснаження. Наприкінці року ці показники складають, відповідно, 45%, 30% і 70%. Вчителі з середнім стажем починають навчальний рік у гірших «стартових» умовах. Тільки 57,8% з них не проявляють ознак зайвої напруги, близько 24,5% – не резистентні і 64% не виснажені. Показники кінця року у них найпоганіші: не напружені 44,44% педагогів, не розвили резистентію тільки 8,9%, не скаржаться на виснаження лише 51,1% випробовуваних. Випробовувані з великим стажем схожі на вчителів із середнім стажем як за окремими параметрами вигорання, так і за їхньою динамікою.

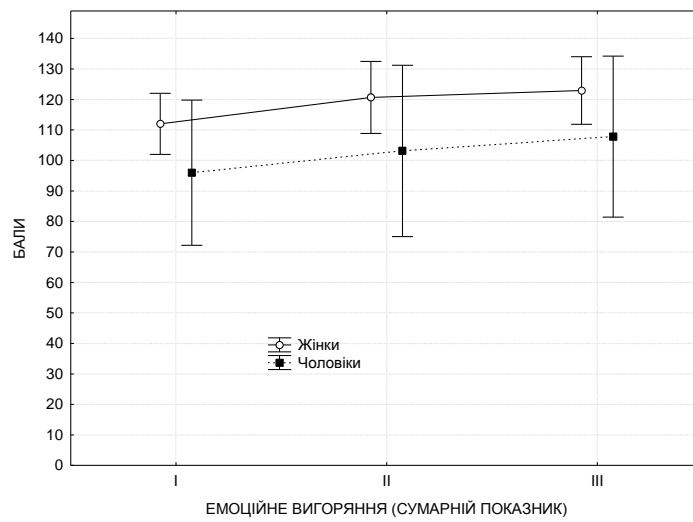
а

б

в

г

Рис. 3. Динаміка показників емоційного вигорання (а – напруги, б – резистенції, в – виснаження) у вчителів чоловічої й жіночої статі протягом навчального року

Серія рисунків 3 (а) – 3 (г) ілюструє наступні закономірності динаміки емоційного вигорання вчителів чоловічої і жіночої статі: 1) і чоловіки, і жінки вигорають, перш за все, за параметром «резистенція»; 2) чоловіки підвержені

емоційному вигоранню в декілька меншому ступені, ніж жінки; 3) чоловіки демонструють більшу, ніж жінки, різноманітність у показниках емоційного вигорання.

Висновки. По-перше, «позитивний ефект малого стажу» (менша вираженість у молодих вчителів симптомів емоційного вигорання в порівнянні з вчителями з середнім і великим стажем) є переважно чоловічим феноменом. У переважній більшості випадків молоді вчителі-чоловіки випереджають своїх старших колег-чоловіків у здатності чинити опір дії чинників емоційного вигорання. Ця обставина робить актуальними дослідження не тільки мікродинаміки емоційного вигорання вчителів (в межах одного навчального року), а і його своєрідної макродинаміки (у межах всієї вчительської кар'єри), причому, в гендерному аспекті.

По-друге, «негативний ефект середнього стажу» є переважно жіночим феноменом. Теза про більшу схильність до емоційного вигорання вчителів із середнім стажем є справедливою, головним чином, по відношенню до осіб жіночої статі. Найбільшою мірою це стосується першої фази емоційного вигорання – напруги, а також завершальних етапів діагностування резистенції і виснаження. Чоловіки демонструють стійке зростання показників вигорання при збільшенні стажу.

По-третє, в переважній більшості випадків (практично для всіх етапів діагностування всіх трьох фаз вигорання) чоловічі відповіді відрізняються більшою різноманітністю, ніж жіночі. Вчителі-жінки незалежно від величини стажу в цілому демонструють тенденцію до більш певних, ніж вчителі-чоловіки, думок щодо ознак напруги, резистенції і виснаження у зв'язку зі своєю професійною діяльністю.

По-четверте, на основі трьохетапного діагностування фаз емоційного вигорання за допомогою опитувальника В.В. Бойко всі випробовувані були розподілені на три групи – «вигорілі», «частково вигорілі» і «стабільні». У групі повністю вигорілих опинилися 34,00% вибірки випробовуваних, в групі «частково вигорілих» – 24,00% і в групі «стабільних» – 42,00%.

Резюме. Стаття присвячена дослідженню динамічних особливостей емоційного вигорання вчителів в процесі професійної діяльності. Виявлено, що симптоми емоційного вигорання у педагогів посилюються впродовж всього навчального року, причому декілька вищими темпами – у першій його частині. Доведено, що незалежно від величини стажу найбільш вираженою у вчителів є фаза резистенції. **Ключові слова:** синдром емоційного вигорання, професійна діяльність, динамічні особливості, напруга, резистенція, виснаження.

Резюме. Статья посвящена исследованию динамических особенностей эмоционального выгорания учителей в процессе профессиональной деятельности. Выявлено, что симптомы эмоционального выгорания у педагогов усиливаются на протяжении всего учебного года, причем несколько более высокими темпами – в самом начале года. Доказано, что независимо от величины стажа наиболее выраженной у учителей является фаза резистенции. **Ключевые слова:** синдром эмоционального выгорания, профессиональная деятельность, динамические особенности, напряжение, резистенция, истощение.

Summary. The article is devoted to the investigation of the dynamic characteristics of burnout of teachers' professional activities. It is found that the symptoms of burnout of teachers are reinforced throughout the school year, with a higher tempo at the beginning of the year. It is proved that irrespective of the experience of the teachers the most marked is the phase of resistance. **Keywords:** a syndrome of emotional burnout, professional activity, the dynamic characteristics, voltage, resistance, exhaustion.

Література

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко. - М.: Филин, 1996. – 196 с.
2. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти / [наук. ред. С.Д. Максименко] / С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, Т.В. Зайчикова. – К.: Міленіум, 2006. – 368 с.
3. Форманюк Т.В. Синдром «емоціонального» сгорания как показатель профессиональной дезадаптации учителя / Т.В. Форманюк // Вопросы психологии. – 1994. - №6. – С. 57-63.

Подано до редакції 13.05.2012

УДК 37(09)371

СТРУКТУРА НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Краснобока О. Ю.,

*викладач кафедри практики іноземних мов
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

Німецьке населення півдня України наприкінці ХІХ - початку ХХ століття відіграло значну роль в економічному і культурному розвитку цього регіону і, таким чином, невід'ємно ввійшло в загальноукраїнську історію.

Постановка проблеми. Дослідження німецького населення України, взагалі, потребує комплексного розгляду взаємодії найбільш впливових чинників культурного та економічного розвитку. До факторів, що зумовили достатню стійку характеристику німецького етносу півдня України можна віднести релігійну належність, етнічну незалежність та організаційно-педагогічну незалежність. А беручи до уваги етнічну неоднорідність німецькомовного населення півдня України наприкінці ХІХ - початку ХХ століття, німецькомовна належність зумовлювала особливості економічної діяльності, впливала на взаємовідносини між німецькими поселенцями, створювала характерні умови існування і розвитку.

Аналіз останніх проблем і публікацій. Питання історії німецького населення півдня України наприкінці ХІХ - початку ХХ століття порушувались у працях таких дослідників, як А. Клаус [1], Я. Штах [2], А. Айсфельд [3], В. Дизендорф [4], Н. Осташева-Венгер [5], Е. Г. Плеська-Зебольд [6], Ю. Лаптев [7], В. Васильчук [8]. Історію окремих конфесій (менонітів та лютеран України) вивчали, О. Курило [9], О. Лиценбергер [10], О. Князева [11]. Історію німецьких поселень південної України досліджували також закордонні дослідники К. Штумпп [12], Ф. Єпп [13], Д. Тевс [14], Д. Юрри [15], И. Флейшхауер [16]. З сучасних комплексних праць необхідно відмітити посібник групи авторів - Германа А., Іларіонової Т., Плеве І. [17], де окремо розглядаються німецькі колонії в Україні та аналізується загальна конфесійна структура та специфіка німецьких поселень півдня України кінця ХІХ - початку ХХ.

Мета статті. Розгляд структури німецького населення України в вищезначений період потребує також розподілу за місцем проживання (міські, сільські) та хронологічної послідовності, тому що модернізація правового статусу німецьких поселенців призводила до значних соціальних та економічних перетворень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Територіально німецьке населення півдня України наприкінці ХІХ - початку ХХ мешкало в Катеринославській, Херсонській та Таврійській губерніях Російської імперії. Визначити з високою достовірністю кількість німецького населення буде важко тому, що національність з джерел перепису населення 1897 року можна визначити тільки за допомогою мовних та конфесійних ознак. Мовна ознака виконує роль

головного критерію, критерії професійності потребують окремих підрахунків та співставлення з іншими джерелами: статистичними збірками, списками приходів та ін. Також важко визначити кількість колоній, тому що ці дані змінювались постійно: створювались дочірні, також були поселення змішаного типу (тобто німецьке населення складало деякий відсоток), поселення були різними за розмірами (від хуторів до десяти тисяч мешканців і більше). Наприклад, у відповідності зі списком населених пунктів Таврійської губернії від 1869 року в Феодосійському повіті нараховувались: 1 - менонітсько-татарське поселення - (Султан-сарай), російсько-німецьке - (Отуз - 144 двора), німецько-татарське - (Ескікой - 8 дворів, Кільсе-Мечеть - 9 дворів, Багальчак (Аблеш) - 16 дворів) [19].

Відповідно до маніфесту 1763 року Катерини II, іноземцям, що мали переселятись до Російської імперії гарантувалося вільне відправлення віри та державна допомога при будівництві церков. Заборонялося здійснювати місіонерську діяльність серед християн православного віросповідання.

Внутрішній устрій церковних громад та порядок богослужіння обиралися приходами самостійно, тому що спеціальних законів церковного устрою не існувало. І, відповідно до вчення Мартина Лютера, найвища церковна влада повинна була належати государю країни, який і мусив піклуватись про устрій та управління Церквою. Тому і в Російській імперії того часу в перші часи існування Лютеранської церкви громади не мали строгої церковної організації.

Формально пастори підпорядковувались Юстиц-колегії духовних справ, яка через віддаленість від приходів не мала змоги постійно контролювати їх діяльність. Відповідно до такої ситуації Юстиц-колегія видала указ, в якому церковні приходи повинні були керуватись шведським церковним законом 1686 року, не дивлячись на його недосконалість і неузгодженість з місцевими умовами [20].

За участю графа Карла фон Лівена, який був першим протестантом, що очолив в 1828 році департамент духовних справ іноземних сповідань, був створений проект Статуту Євангельсько-лютеранської церкви Росії, який набув чинності 28 грудня 1832 року. Юстиц-колегія була ліквідована і замінена Генеральною консисторією, а Управління церковних справ іноземних сповідань було переведено у підпорядкування Міністерства внутрішніх справ. Ще до цього в 1821 році вийшов закон, який почав регламентувати порядок складання та затвердження визивних грамот лютеранських пасторів до приходів.

Прийняті документи стали головними законодавчими актами, якими керувалась Євангельсько-лютеранська церква в наступне сторіччя свого існування. Устав 1832 року вміщував загальні закономірності про протестантизм в Російській імперії, визначав порядок управління приходами, визначав також порядок призначення вищого церковного керівництва [21]. Таким чином, відповідно Статуту 1832 року лютеранство отримало в Російській імперії статус офіційної релігії, такої ж, як і Православна Церква.

На кінець XIX ст. Православна Церква мала в країні статус *primus inter pares* (перша серед рівних), тобто всі інші віросповідання офіційно ставали рівними їй. На відміну від лютеранства, Католицька Церква, наприклад, не мала подібного привілейованого становища. В 1847 році внаслідок односторонньої відміни конкордату (угоди між Святим Престолом Ватикану та керівництвом країни), була ліквідована папська нунціатура в Російській імперії, і таке становище зберігалось до 1917 року. Вищим органом церковного керівництва був Генеральний Синод, до складу якого входили генеральні суперінтенданти консисторіальних округів, пробсти, депутати від провінціальних синодів та особи, призначені царем або урядом.

В 1844 році з дозволу імператора Олександра II була створена Каса взаємодопомоги євангельсько-лютеранським приходам в Росії. Вона надала чималу матеріальну допомогу лютеранам країни в важкі часи посух та неврожаїв. В підпорядкуванні Євангельсько-лютеранської церкви по всій країні перебували десятки благочинних організацій (лікарні, дитячі притулки, каси для незаможних, піклування для незаможних жінок та дітей та ін.) [22].

Процес формування єдиної Євангельсько-лютеранської церкви набув завершення в другій половині XIX ст. Загальні закономірності про протестантизм Російській імперії в відповідності зі Сводом законів видання 1896 року (т. II, ст. 1, 2) проголошували повну свободу сповідання протестантської віри і виконання богослужінь. Крім цього, Свод законів Російської імперії визначав обов'язки пасторів (т. II, ст. 257-238, 432-465) та кюстерів (т. II, ст. 505), визначав порядок проведення лютеранського богослужіння (т. II, ст. 257-266, 787-797) також передбачав внутрішню будову церкви, устрій та управління протестантськими громадами.

До складу Петербурзької консисторії входили наступні приходи південної України: Херсонська губернія - Херсон, Невсац, Єлисаветград, Миколаїв, Одеса; Катеринославська губернія - Грюнов; Таврійська губернія - Севастополь, Симферополь, Цюріхталь.

В Петербурзькому консисторіальному окрузі, до якого відносились лютеранські громади півдня України, з середини XIX ст. до поч. XX ст. кількість прочан зростає майже вдвічі з 244 885 в 1862 році до 641 000 в 1904 році. За національним складом, за даними від 1917 року 72,5% були німцями, інші 27,5% - представниками інших національностей [23].

Також відповідно до указу Сенату від 19 травня 1834 року при лютеранських консисторіях Москви, Санкт-Петербурга, Риги, Митау були засновані особливі реформатські засідання, що займались справами Євангельсько-реформатської церкви. На території півдня України було чотири із семи реформатських приходів (Одеса, Шабо, Нойдорф, а також об'єднаний приход Ворс - Іоганнсталь - Ватерлоо - Рорбах).

За даними списку населених пунктів Таврійської губернії від 1869 року, колоній менонітів на річці Молочній знаходилось 58, 56 з них - по лівому берегу. Окрім менонітів, і інші колоністи засновували хутори на землях, що купувались ними у приватну власність. Колоній лютерансько-католицьких нараховувалось - 28. Більшість лютеран перебували в Мелітопольському повіті. Пієтисти з Вюртемберга заснували 4 колонії в Бердянському повіті [24]. Загальна кількість колоній лютеран, католиків, менонітів, пієтистів складала - 142.

За цими ж даними, на 1869 рік в Таврійській губернії кількість церков та молитовних будинків складала: в Симферопольському повіті: римо-католицьких - 1 (Розенталь - 61 двір), лютеранських - 2 (Нейзац - 41 двір та Фриденталь - 28 дворів), в колонії Кроненталь знаходилась католицька каплиця а також лютеранська та католицькі школи; в Бердянському повіті: пієтистів - 2 (Нейгофунг - 90 дворів та Нейгофунгсталь - 47 дворів), менонітські молитовні дома - 9 (Лінденау №5 - 55 дворів, Гальштадт - 76 дворів, Петерсгаген - 45 дворів, Руднервейде - 81 двір, Нейкірх - 62 дв., Гнаденфельд - 89 дв., Вальдгейм - 95 дв., Александерволь - 52 дв., Моргенау - 66 дв.); в Дніпровському повіті - 1 лютеранська (Ангаль-Кетен, Асканія-Нова - 22 двора); в Мелітопольському повіті: лютеранських - 3 (Молочна, Пришиб - 91 двір), католицьких - 1 (Гейдельберг - 131 двір), менонітський молитовний дім - 1 (Новий Гуттерталь - 43 дв.); в Перекопському повіті знаходилось 11 колоній, з них 2 менонітських; в Феодосійському повіті: лютеранських - 4 (Судак - 14 дворів, Фриденталь - 10 дв., Нейдорф (Іслям-Терек) - 20 дв.), в колонії Цюріхталь - 84 двора крім лютеранської церкви знаходилась також і католицька.

В цьому ж повіті були також поселення зі змішаним населенням: менонітсько-татарське - Султан-сарай - 10 дворів, російсько-німецьке - Отуз 144 двора, німецько-татарські - Ескікой - 8 дворів, Кільсе-Мечеть - 9 дворів, Багальчак

(Аблеш) - 16 дворів [25]. А вже в 1914 році в Таврійській губернії нараховувалось 183 лютеранських поселень та 72 поселення менонітів, в Херсонській нараховувалось - 91 лютеранське поселення та 54 поселення менонітів, в Катеринославській - 75 лютеранських поселень та 54 менонітських [26]. Католицькі громади України входили до складу Тираспольської єпархії (глава до 1902 - єпископ А. Церр, а з 1904 - єпископ И.А. Кесслер) з центром в Саратові і складали її Берлінський (15 приходів и 42 філій), Катеринославський (10 приходів и 38 філій, Миколаївський (16 приходів и 23 філій) и Одеський (18 приходів и 14 філій) деканати. Чисельність німців-католиків складала більше 90 тис. людей.

Католицькі громади перебували в менш сприятливих умовах, кількість німців-католиків підрахувати також складніше. Наприклад, в Одеському архіві збереглись тільки метричні книги 1816 - 1878 років по Мангеймській парафії: колонії Мангейм, Зельц, Ельзас, Баден та с Севериновки (де жили переважно поляки) [27]. Методом підрахунку за даними К. Штумпа на 1914 рік можна визначити кількість колоній в губерніях півдня України: Херсонська губернія - 39 (38119 жителів, володіли 119932 десятинами землі), Катеринославська губернія - 10 (5671 жителів, володіли 12723 дес. землі), Таврійська губернія - 18 (9484 жителів, володіли 58978 дес. землі) [28].

Німці-католики відрізнялись від німців-лютеран по багатьом показникам: устроєм колоністського життя, рівнем освіченості, поведінкою, одягом. Католицькі колонії були меншими за розмірами і мали менше населення, в них менший розвиток отримували ремесла та промисли.

Історія поселень менонітів на півдні Російської імперії - одна із найцікавіших сторінок німецьких переселенців на південь України. Перші поселення менонітів на українських землях Російської імперії отримали назву Хортицьких і Молочанських. В кінці XIX - на початку XX століття до Гальштаттської (Молочанської) групи колоній входило 32 поселення та 27 колоній, що входили до Гнаденфельдської (Богдановської) волості. До Хортицької волості Катеринославського повіту входило 16 менонітських колоній. На території Хортицьких та Молочанських колоній знаходилась деяка кількість великих землеволодінь. В Катеринославській губернії зареєстровано 51 маєток менонітів площею від 500 до 2 тис. десятин. В Таврійській губернії зустрічались маєтки до 10 тис. десятин. Вартість великого господарства доходила до 200 тис. карбованців. Повне господарство в Молочанських колоніях оцінювалось в 37 тис. карбованців, а в Хортицьких - 25-30 тис. карбованців [29]. Треба підкреслити, що для менонітів праця на землі була головним заняттям, яке, за їх релігійними канонами, було угодне Богу, бо це - продовження справи Самого Творця.

Кожен господар мав на меті максимально раціональне використання землі. Вже з середини XIX ст. вони почали переходити на чотириох -, а згодом і на п'ятиплічну сівозміну. Також достатніх успіхів колоністи досягли в тваринництві: від вівчарства до виведення нових високопродуктивних порід молочного скота, племінних коней. Ще під час заселення колоній серед переселенців було багато різних за фахом ремісників. З часом по мірі підвищення потреб в різній сільськогосподарській техніці на території колоній почали функціонувати підприємства по виробництву плугів, букерів, лобогрійок, косарок, соломорізок, молотилок та інших досить завершених для свого часу знарядь. На початку століття кожен другий господар мав сільськогосподарські машини. Ще через деякий час кожне господарство мало повний комплект техніки.

Висновки. Треба зазначити, що окремі групи німецького населення, при досить толерантному відношенні одна до одної, а також до місцевого населення, тісних взаємостосунків не підтримували, за винятком економічної сфери, і ці стосунки носили прагматичний характер.

Загалом німецьке населення півдня України в кінці XIX - на початку XX століття мало специфічну структуру, яка визначала особливості економічної діяльності, культурного розвитку, соціальної трансформації.

Резюме. В статті представлено дослідження з проблеми становлення німецьких поселень та законодавче регулювання економічного життя німецьких поселенців на українських землях Російської імперії (20-ті роки XIXст. – 30-ті роки XX ст.). **Ключові слова:** німці, німецькі поселення, інтеграція, поширення.

Резюме. В статье представлено исследование проблемы становления немецких поселений и законодательное регулирование экономической жизни немецких переселенцев на украинских землях Российской империи (20-ые годы XIXст. – 30-ые годы XX ст.). **Ключевые слова:** немцы, немецкие поселения, интеграция, распространение.

Summary. The article deals with historical origins of German settler appearance in Ukraine (in the 20-th of 19th century and 30-th of 20th century). **Keywords:** Germans, Germans settler, integration, movement.

Література

1. Клаус А.А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. - СПб. 1869.
2. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. - М., 1916.
3. Айсфельд А. Російські німці. - Мюнхен, 1992.
4. Немцы в истории России (Россия. XX век. Документы)/ сост. В.Ф. Дизендорф. - М., 2006.
5. Осташева - Венгер Н.В. На переломе эпох ... Меннонитское сообщество Украины в 1914-1931 гг. - 2-изд. - М., 2000.
6. Плесская - Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1830-1920. Одесса, 1999.
7. Лаптев Ю.Н. Немецкие религиозные общины (XIX - XX в.)// Немцы Крыма. Очерки истории и культуры. - Симферополь, 2000, - С. 44,45.
8. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII). - К., 2004 р.
9. Курило О.В. Лютеране в России (XVI - XX): Дис. канд. ист. наук. - М., 1995.
10. Лиценбергер О.А. Евангелическо-лютеранская церковь и советское государство (1917-1938). - М., 1999.
11. Князева О. Евангелическо-лютеранские церкви и приходы на Украине. - СПб., 2002.

Подано до редакції 13.05.2012